

Murteza Bedir, Prof.Dr.

1968 yılında Sivas'ta doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1992). Londra Üniversitesi SOAS Hukuk Fakültesi'nde yüksek lisansını (1995), Manchester Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Bölümü'nde "Early Development of Hanafi Usul al-fiqh (Legal Theory)" adlı çalışmasıyla doktorasını (1999) tamamladı. 2000 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yardımcı doçent, 2005'te doçent, 2011'de profesör oldu. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevini sürdürmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 778
İSAM Yayınları 161
İlmî Araştırmalar Dizisi 68
© Her hakkı mahfuzdur.

BUHARA HUKUK OKULU Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme

Murteza Bedir

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Eserin bu baskısı
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
Erken Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.
Proje koordinatörü M. Suat Mertoglu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 21.09.2012 tarihli ve
2012/21 sayılı kararıyla basılmıştır.

İkinci Basım: Kasım 2014
Üçüncü Basım: Temmuz 2019
ISBN 978-605-7580-56-6

Kapak görseli: Kalan Camii, Buhara

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 15402

Bedir, Murteza

Buhara hukuk okulu -vakıf hukuku bağlamında X-XIII. yüzyıl Orta Asya Hanefî
hukuku üzerine bir inceleme- / Murteza Bedir. - 3. bs. - Ankara : Türkiye
Diyanet Vakfı, 2019.

253 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 778. İSAM Yayınları; 161. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 68)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-605-7580-56-6

İçindekiler

Tablolar	8
Kısaltmalar	9
Önsöz	11

GİRİŞ

Çalışmanın Çerçevesi ve Yöntemi	15
--	-----------

BİRİNCİ KISIM

Tarihsel ve Teorik Arka Plan 23

Mâverâünnehir Tarihine Kısa Bakış	25
Buhara Sadrları ve Âl-i Burhân	32

BİRİNCİ BÖLÜM

Hanefî Hukuk Okulunun Teşekkülü ve Buhara Hukuk Okulu 43

Hukuk Okulunun Teşekkülüne İlişkin Bazı Mülâhazalar	45
Hukuk Okulu: Muhtasarlar Çerçevesinde Doktrinin Teşekkülü	46
Mervezi'nin <i>el-Muhtasarü'l-Kâfi</i> Adlı Eseri ve <i>Zâhirü'r-rivâye</i> Kavramı	49
Zâhirü'r-rivâye - Nâdirü'r-rivâye - Vâkiât Ayırımının Ortaya Çıkışı	52
Buhara Hukuk Okulunun Doğuşu: Tarihsel Gelişme ve Doktrin	55
Buhara Hukuk Okulunda Hukuk Tasavvuru ve Eğitimi	57
Siyâset-i Şer'iyye ve İki Tür Siyaset	61
Öğretim Safhası	65
Staj (Mülâzemet) Safhası	75

İKİNCİ BÖLÜM

**Buhara Hukuk Okulunda
Hukuk Algısı ve Vâkıât 81**

Ebû Hanife'nin Ashabı 83

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Rolü ve Zâhirü'r-rivâye 84

Vâkıât: İctihadın Kurumsallaşması 87

Şerhler ve Şârihler 93

Sadrüşşehîd'in *el-Vâkıâtı* ve Vâkıât Edebiyatı 94

Başlıca Fıkıh ve Vâkıât Eserleri (X-XIII. Yüzyıl) 102

Vâkıât Edebiyatının Altın Çağı 103

Vâkıât Atıf Sistemi 105

Vâkıât ve İctihat 111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**Fıkıh ve Re'y Kavramlarına
Yeni Bir Bakış 117**

Usul-Fürû İlişkisi ve Modern İctihat Tartışmaları 120

Mezhepler, Fıkıh Usulü ve İctihat 123

Birinci Kısım Sonuç: Buhara Hukuk Okuluna İlişkin

Değerlendirmelerin Güncel Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve İctihat

Tartışmaları Açısından Önemi 130

İKİNCİ KISIM

Vakıf Hukuku 139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Vakıf Hukukunun Doğuşu ve İlk Kaynakları 139

Vakıf Müessesesinin Erken Dönem Tarihine Giriş: Vakıf ve Habs 141

Irak Hukuk Okulu ve Şeybânî'nin *el-Asl'*ında Vakıf 143Sahnûn'un *el-Müdevvene'sinde* ve Şâfiî'nin *el-Ümm'*ünde Habs 156

BEŞİNCİ BÖLÜM

Klasik Hanefî Vakıf Doktrininin Doğuşu 163

Nâdirü'r-rivâye ve İlk Muhtasarlarda Vakıf 165

Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* ve Vakıf 167

ALTINCI BÖLÜM

**Buhara Hukuk Okulunun Vakıf Öğretisinin
Gelişimine Katkısı ve Klasik Vakıf Öğretisi 175**

- Vakıf Doktrininin Vâkıât Kaynakları 178
Vakıf Müessesesinin İç Düzenlemesi ve Kazuistri 180
Sadrüşşehîd'in Etkisi ve Vâkıâtın Klasikleri 183
Vâkıât Eserleri ve Vakıf Doktrini 185
Vakfın Kuruluşu ve Meşâyih Otoritesi 186
Vakıfta Ebediyet 191
Örfün Hukuk İlkesi Olarak Yerleşmesi ve Meşâyih 194
Menkulün Vakfı 196
Vakıf Adına Borçlanma ya da Vakfın Hukukî Kişiliği 203
Vakıf Mallarının Kiraya Verilmesi ve Uzun Süreli Kiralama 211
Vakıf Mallarında İstibdal 214

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 223**KAYNAKÇA 231****DİZİN 245**

Önsöz

Osmanlı öncesi Türk hukuk tarihinin yazılı kaynakları, Türk hukuk tarihi yazıcılığında yaygın ve hâkim olan bir anlayışa göre çok kısıtlıdır. Bu çalışma, söz konusu anlayışın gözden geçirilmesi zamanının geldiği varsayımından hareket etmekte ve aksine kaynak bolluğu olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Şimdiye kadar hukuku seküler (dünyevî) bir olgu olarak gören hukuk tarihçileri ve genel tarihçiler, İslâm toplumlarında hukuku yöneten fıkıh edebiyatına tarihsel bir malzeme gözüyle bakmayı düşünmemişlerdir. Aslında Türk tarih ve düşünce tarihinin önde gelen isimlerinden M. Fuat Köprülü uzun zaman önce fıkıh edebiyatının bir hukuk tarihi kaynağı olarak öneme işaret etmiş ve kendisi birçok çalışmasında bu edebiyatı kullanma yönünde girişimlerde bulunmuştu.¹ Aynı şekilde yine ünlü Türk tarihçisi Zeki Velidi Togan da fıkıh edebiyatının doğrudan tarihsel veriler sunabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapmıştı.² Bu iki büyük tarihçi ve onların bazı öğrencilerinin hukuk tarihini fıkıh edebiyatı üzerinden okuma ihtiyacına yüzeysel de olsa dikkat çekmelerine

•••••

- 1 Köprülü, “Fıkıh”, s. 601-622.
- 2 Togan, *Tarihte Usûl*, s. 66-68. Togan'ın, fıkıh kitaplarından yararlanan bazı çalışmaları mevcuttur: Togan, Alâeddin Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî'nin (645/1247'de Hârizm Cürçâniye'sinde öldü), *Yetîmetü'd-dehr fi fetâvâ ehli'l-asr* adlı eserindeki Hârizmce kelimelerle ilgili bir çalışma yapmıştır (bk. “Chwarezmische Sätze in einem arabischen Fiqh-Werke”, *Islamica*, sy. 3, 1927, s. 190-203); Yusuf Ziya Kavakçı, Karahanlı hükümdarı İbrâhim Tamgaç Han'ın *el-Muhtû'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî* adlı fıkıh eserinde yer verilen bir vakfiyesinin Togan tarafından yayına hazırlandığını söylemektedir, ancak yayımlanıp yayımlanmadığı tespit edilememiştir (Kavakçı, *Karahanlılar Devrinde İslam Hukukçuları*, s. 110; bu vakfiye ile ilgili aşağıda bk. 123-124).

rağmen ÷lkemizde ve yakın zamanlara kadar genel olarak dñnyada fıkıh edebiyatının toplumsal tarih ve hukuk tarihi açısından okunması yönünde ciddi bir ilmf mesai ortaya çıkmadı. Batılı araştırmacılar son zamanlarda birçok çalışma ortaya koydu; hukuk alanındaki tarihî belgelere ulaşılabilen Memlük ve hassaten Osmanlı dönemlerine daha çok yoğunlaşan bu çalışmalarda Memlük öncesi dönemler maalesef belge eksikliği sebebiyle yeterince ilgi görmedi. Bu alışma iřte bu boşluğu doldurma hedefi ve iddiasını taşıyan bir denemedir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm orta dönem İşlâm ve Türk tarihinin Orta Asya kesitinde hukukun tarihî ve fikrî arka planını ortaya koymayı amaçlıyor. Bu doğrultuda Orta Asya halkları arasında hâkim olan Hanefî mezhebinin hukuku algılama ve uygulamaya geçirme biçimleri tanımlanmaya çalışıldı. İşlâm hukukunun tarihsel bir bağlamda hangi kavram ve terimlerle konuştuğunu ve “hukuk” denilen olguyu nasıl somutlaştırdığını anlamak açısından bu arka planın doğru inşa edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple Hanefî mezhebinin Bağdat’taki köklerine bakmak ve Bağdat mirasının Orta Asya’da yeniden şekillendirilmesinin hikâyesini çıkarmak gerekti. Böylece önce Orta Asyalı hukukçuların hukuk tasavvuru bu tarihsel ve kuramsal arka plana eğilen ilk ana bölümde ortaya konulmaya çalışıldı. Bu kısımda ayrıca hukukçular, eserleri ve hukukçuları destekleyen siyasi/toplumsal bağlamlar üzerinde de duruldu.

Çalışmanın ikinci ana bölümü vakıf hukuku üzerinde yoğunlaştı; tarihsel ve teorik arka plana ilişkin ilk ana bölümde ortaya konulan teorik gözlemlerin bir nevi uygulaması ve sağlaması burada yapıldı. Bu bölümde vakıf hukukunun Orta Asya öncesinde doğuş ve gelişimine de değinmek gerekti, zira bu yapılmadan Orta Asya hukukçularının vakıf hukukuna katkılarını görünür kılmak zor olacaktı. Ardından “vâkıât edebiyatı” adını verdiğim ve bu çalışmanın ana kaynakları olan eserlerde vakıf doktrininin nasıl bir evrim geçirdiği üzerinde duruldu. Bu alışmada Buhara hukuk okulunca geliştirilen hukuk ve vakıf hukuku anlayışının Osmanlı hukuku üzerindeki etkilerine de zaman zaman dikkat çekildi.

Elinizdeki alışma 2007-2008 öğretim yılında Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi İşlâm Hukuk Araştırmaları Programı’nda (ILSP) misafir araştırmacı olarak bulunduğum dönemde başlamıştı. Öncelikle bana zengin kütüphanesinde ve akademik tartışma

ortamında bulunma fırsatı sunarak araştırmanın erken aşamasının şekillenmesine katkı veren ILSP programına teşekkür etmek istiyorum. Hiç şüphesiz bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük katkı TÜBİTAK'tan gelmiştir. 2009-2011 yılları arasında yürütücülüğünü yaptığım “Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihinin Kaynakları Olarak Fıkıh Edebiyatı: Vakıf Hukuku Örneği” adlı proje kapsamında Türk tarihinde çok önemli bir dönem olan Orta Asya dönemine ait, çoğunluğu el yazması olan, X-XIII. yüzyıllar arasında kaleme alınmış birçok hukukî eseri inceleme fırsatı buldum. TÜBİTAK'a bana bu fırsatı tanıdığı için şükranlarımı sunuyorum. Çalışmanın çeşitli aşamalarında kitap içinde tartıştığım birçok düşüncüyü dinleyerek görüşleriyle bu düşüncelerin gelişmesine farkında olmadan katkıda bulunan arkadaşlarıma ve öğrencilerime de müteşekkirim. Çalışmanın son aşamasında metni baştan sona okuyarak hem ilmî eleştirileri hem de editoryal katkıları benden esirgemeyen arkadaşım Cüneyt Köksal'a da özellikle teşekkür ediyorum. Yayına hazırlık sürecinde çalışmanın hem ilmî hem de biçimsel açıdan olgunlaşmasına ilmî tetkik hakeminin, İSAM'daki editörlerin ve teknik ekibin büyük katkıları oldu; onlara da teşekkür ediyorum. Dizinin hazırlanmasında katkı veren öğrencim Hatice Kübra Kahya'nın ve bazı hususlardaki tashihleri için Orhan Ençakar ve Okan Kadir Yılmaz'ın katkılarına da müteşekkirim. Nihayet çalışmam boyunca maddî ve mânevî desteğini benden esirgemeyen eşimden ve çocuklarımdan kitap çalışması sırasında kendilerine yeterli zaman ayıramadığım için özür diliyorum ve kaptırımlarına sabrettikleri için kendilerine kalbî şükranlarımı sunuyorum. Çalışmak bizden başarıya ulaştırmak Allah'tandır.

Murteza Bedir

Ağustos 2014